

Bestrijding extreem-rechts: eerst denken, dan doen

Joop van Holsteyn bespreekt: Jaap van Donselaar, *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa*, Amsterdam: Babylon-De Geus, 1995.

Een cynicus heeft het maar makkelijk. Kijk naar de activiteiten van de Tweede Kamer van de afgelopen paar jaar, althans zoals weergegeven in de media, en wat blijkt? Bij de bestrijding van extreem-rechts is zo ongeveer de meeste aandacht uitgegaan naar de lintjesregen. Krijgen Kamerleden (na drie termijnen) automatisch een lintje of moeten zij zich als andere, gewone burgers bijzonder verdienstelijk maken voor de Nederlandse samenleving om mee te kunnen dingen naar de lintjes die jaarlijks te vergeven zijn? In het eerste geval zou de Centrumdemocraat Hans Janmaat op een gegeven, snel naderend moment de koninklijke

onderscheiding krijgen, en dit element gaf de discussie enig extra gewicht. In de strijd tegen extreem-rechts moest dat lintje voor Janmaat voorkomen worden, was het zich opdringende idee. De PvdA zwaaide met een initiatiefwet om het automatisme te doorbreken, D66-kamerlid Scheltema verwees terloops naar een nog krachtiger middel. 'We kunnen moeilijk het kabinet om deze kwestie naar huis sturen. Maar minister Dijkstal gaat hier wel heel gemakkelijk mee om...', liet zij *De Telegraaf* (15 december 1995) weten. Dijkstal formuleerde nog een compromisvoorstel (kamerleden die na minstens tien jaar de Kamer verlaten, krijgen automatisch een lintje), maar de door 'links' gewenste democratisering – want daar ging het natuurlijk écht om – van de lintjesregen bleek niet te stoppen. Bij het nieuwe decoratiestelsel beoordeelt het Kapittel voor de Civiele Orden elke aanvraag op bijvoorbeeld de bijzondere verdiensten. En daar

ging het lintje voor Janmaat...

Er zijn zinniger manieren om de strijd met extreem-rechts aan te gaan. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft Jaap van Donselaar een inventarisatie gemaakt van die manieren en gekeken naar het gebruik van de diverse bestrijdingsmethoden. In *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa* heeft hij op heldere, leesbare wijze verslag gedaan van zijn bevindingen.

Van Donselaar liet zich bij zijn onderzoek leiden door twee vragen: 'Zijn onze westerse democratieën opgewassen tegen de gevaren van rechtsextremisme en racisme? Wat hebben de diverse overheden gedaan dan wel nagelaten?' (p.7) Deze vragen vormden de leidraad, maar komen niet respectievelijk niet in de volle breedte aan bod. De eerste vraag wordt eigenlijk uitgewerkt noch beantwoord. Dat is overigens op zichzelf geen ernstig gemis, al was het maar omdat verre van duidelijk is welke criteria bij de

B O E K E N

beantwoording van de vraag van belang zouden kunnen zijn. Opgewassen zijn tegen, wat is dat? De operationalisatie van alleen al deze frase zou wel eens buitengewoon lastig kunnen zijn.

De inventarisatie heeft aldus uitsluitend betrekking op de vraag wat overheden hebben gedaan of nagelaten in hun strijd tegen extreem-rechts. Deze vraag is nader ingeperkt. Van de drie onderscheiden benaderingen in de strijd tegen extreem-rechts – het beïnvloeden van de publieke opinie, het beïnvloeden van de oorzaken van extreem-rechts, het beïnvloeden van racistische/extreem-rechtse uitingen – concentreerde Van Donselaar zich op de laatste. Hij heeft zich bovenal gericht op '(...) de barrières voor extreem-rechts in de politieke systemen en de repressieve respons van overheden op uitingen van rechts-extremisme.' (p. 15) In de keuze voor dit accent in het onderzoek zit een belangrijke implicatie. Van Donselaar zegt nergens wat het doel is van de bestrijding van extreem-rechts, maar lijkt zich primair te richten op het onzichtbaar maken van het verschijnsel. Zijn onderzoek richt zich op de concrete uitingen en de manier waarop die kunnen worden aangepakt. Het verdwijnen van die uitingen wordt positief gewaardeerd, maatregelen die dit gevolg bewerkstelligen worden effectief geacht. Enigszins gecholeerd: wat je niet ziet, wat zich niet nadrukkelijk en in het openbaar manifesteert is er niet, is in ieder geval niet (langer) zo heel erg meer.

Landenvergelijking

Het antwoord op de tweeledige vraag (naar barrières, naar repressie) wordt gegeven in een vergelijking van vijf casus (Nederland, Duitsland, België, Engeland en Frankrijk). Met uitzondering van Engeland komt voor elk land alleen de belangrijkste hedendaagse extreem-rechtse politieke partij uitgebreid aan bod, respectievelijk de Centrumdemocraten, de Republikenar, het Vlaams Blok, het National Front en de British National Party, en het Front National.

In afzonderlijke landen-hoofdstukken wordt op vergelijkbare wijze ingegaan op enkele groepen van zogenoemde concrete uitingen van 'rechts-extremisme en daarmee verbonden racisme' (p. 17): het verspreiden van propaganda, het beleggen van bijeenkomsten en organiseren van manifestaties, het deelnemen aan verkiezingen voor vertegenwoordigende lichamen, het participeren in democratisch gekozen organen, en het betrokken zijn bij gewelddadigheden. Per onderdeel wordt gekeken naar (de ontwikkeling in) het vóórkomen ervan, de mogelijkheden van de overheid om er tegen op te treden, en het daadwerkelijke gebruik van die mogelijkheden. Deze aanpak levert informatieve schetsen op; voor de vijf landen en uitverkoren partijen ontstaat een boeiend beeld van de interactie tussen extreem-rechts en overheid, waarbij het waar het de overheid betreft gaat om het al dan niet (kunnen) optreden van die overheden zowel als om relevante aanwezige kenmerken van in de betreffende landen bestaan-

de politieke stelsels, bijvoorbeeld het kiesstelsel. Deze behandeling van de afzonderlijke casus is informatief, maar zo nu en dan nogal anekdotisch van aard. Zo hier en daar wordt een fors beroep gedaan op het vertrouwen van de lezer om aan de hand van enkele voorbeelden en incidenten aan te nemen dat het gaat om een meer algemeen patroon van extreem-rechtse uitingen. Het meest duidelijk geldt dat voor de de betrokkenheid van extreem-rechts bij gewelddadigheden. Zoals Van Donselaar zelf ook aangeeft, is het slechts bij hoge uitzondering mogelijk om echt aan te tonen dat er een direct verband is tussen het georganiseerde rechts-extremisme en bepaalde gewelddadige gebeurtenissen. Beschuldigingen te over, vermoedens genoeg, af en toe een aanwijzing, maar van hard bewijs is zelden of nooit sprake.

In het eigenlijke slothoofdstuk van het onderzoeksverslag worden de vijf landen vergeleken. Idealiter, maar strikt genomen niet voortvloeiend uit de onderliggende centrale vraag, zou hierin het antwoord te vinden zijn op de vraag welke (combinatie van) in het politieke stelsel gelegen drempels en overigens beschikbare en gebruikte overheidsinstrumenten de staat (het meest) paraat maken tegen de concrete uitingen van extreem-rechts. Dat antwoord is echter niet aanwezig, en kon ook niet aanwezig zijn. Immers, de landen wijken op zoveel van de onderzochte punten van elkaar af, nog afgezien van de relevante maar niet in het onderzoek betrokken aspecten, dat niet kan worden uitgemaakt

B O E K E N

op welke wijze de staat zich het best te weer kan stellen tegen (het gevaar van) concrete extreemrechtse uitingen. Er zijn een-op-een relaties te constateren of construeren voor de beschikbaarheid (of toepassing) van maatregel A en het niet (of juist wel) voorkomen van de extreemrechtse uiting B. Maar naast maatregel A zijn er de maatregelen B tot en met M, en ook de systeemkenmerken N tot en met Z. En soms komt uiting B voor en dan weer niet, zij het in een en hetzelfde land, zij het in landen die een deels gelijk en deels ongelijk instrumentarium bezitten. Wat was nou precies de bepalende factor, met welke wapen kan extreem-rechts nou het best worden bestreden? Niemand weet het, ook Van Donselaar niet. Let wel: dat is geen verwijt aan Van Donselaar. Hij was er primair op uit om aan te geven wat diverse overheden zoal hadden gedaan dan wel nagelaten in hun strijd tegen extreem-rechts. Zijn sturende vraag was gericht op beschrijving, niet op de ontwikkeling van een niet-goed-geld-terug-pakket van maatregelen tegen extreem-rechts (in Nederland). Daarnaast zou het idee dat een dergelijk pakket op basis van het onderzoek samengesteld zou kunnen worden getuigen van vergaande hoogmoed en (dus) een gebrek aan wetenschappelijke verantwoordelijkheid.

Maar de verleiding (of druk van de opdrachtgever?) moet te groot geworden zijn om met iets als aanbevelingen te komen. Het onderzoeksverslag kan in algemene zin worden begrepen als een pleidooi voor een meer repressie-

ve benadering van extreem-rechts: 'In de ogen van velen zou repressie van racistische organisaties neerkomen op symptoombestrijding. Bovendien zouden verwerpelijke denkbeelden er niet door worden bestreden. Het eerste is aantoonbaar onjuist. Uit het voorgaande blijkt dat repressief overheidsoptreden, dreigend dan wel daadwerkelijk, diep ingrijpt in het verschijnsel rechts-extremisme. Wat het tweede betreft, de stelling dat rechts-extremisme en racisme niet afdoende worden bestreden met repressieve middelen is op zichzelf volkomen juist, maar als argument tegen repressieve strategieën is ze aanvechtbaar. Immers, wanneer men aan de repressieve bestrijding van ongewenste verschijnselen de voorwaarde verbindt dat die bestrijding afdoende is, of dat 'denkbeelden' ermee worden weggenomen, dan kan men de strafrechtspraak goeddeels opdoeken. Voorts kan niet worden ontkend dat met repressieve bestrijding een deel van de uitingen wél effectief wordt bestreden.' (p.294) Dit pleidooi, dat naadloos overgaat in een krachtige relativisering – 'Het is niet mijn bedoeling te pleiten voor een simpele repressieve benadering van het verschijnsel 'rechts-extremisme'. Ik heb veeleer getracht op basis van *empirisch* onderzoek orde te scheppen in veel gehanteerde argumenten pro en contra een dergelijke aanpak.' (p.294) – sluit overigens keurig aan bij eerder geventileerde opvattingen van Van Donselaar.

Suggesties

Meer concreet en daarmee veel riskanter, want rustend op een niet altijd even stevige empirische basis en niet altijd even doordacht wat de gevolgen betreft, wordt in de epilooog van het betoog, naast discussiestof, een aantal heuse suggesties gedaan naar aanleiding van de vraag hoe paraat de Nederlandse staat is (en zou kunnen zijn of dienen te worden). Hier doet de gedegen, nuchtere wetenschapper een stap terug om plaats te maken voor de beleidsadviseur en vooral tegenstander en bestrijder van extreem-rechts. Voorzichtigheid en voorbehouden vallen plots weg. De ene suggestie volgt de ander, en luchtig en lichtvaardig wordt omgesprongen met precieze aard en uiterste consequenties van de suggesties. Wat deze grabbelton aan suggesties, waaruit vervolgens gretig gegraaid kan worden door met name politici, betreft gaat het om een hogere drempel voor de teruggave van de voorverkiezingen te betalen waarborgsom, een beperking van het (actieve dan wel passieve) kiesrecht, het niet-schrappen van het uniformverbod, het tegengaan van manifestaties ('Louter uit oogpunt van de bestrijding van extreem-rechtse partijen is het tegengaan van hun manifestaties effectief.', p.298), het daadwerkelijk bestrijden van racistische propaganda, het treffen van voorzieningen voor de beperking van de distributie van extreem-rechtse publicaties in diverse verschijningsvormen, en het aanpakken (of beter: afpakken) van de zendtijd voor politieke partijen. Merk op dat de suggesties goed aanslui-

B O E K E N

ten bij door de gekozen vraagstelling aanwezige implicatie: extreem-rechts moet van het toneel verdwijnen, onzichtbaar worden, monddood worden gemaakt.

En verdomd, welke suggestie krijgt direct de aandacht? Jawel, het aanpakken van de zendtijd (en subsidie). Op een studiedag naar aanleiding van het verschijnen van het onderzoeksverslag in november 1995 wees Dijkstal op de waarde van deze suggestie, en nog geen jaar later, op 29 juni 1996, kopte *de Volkskrant*: 'Partijen bij racisme op tv-tijd gekort'. Een meerderheid van de Tweede Kamer steunde het voorstel van Dijkstal om partijen die zich schuldig maken aan discriminatie en het aanzetten tot rassenhaat te korten op hun zendtijd en subsidie. D66'er De Graaf wilde zelfs nog wat verder gaan: in de

afgepakte zendtijd zou aan de kijkers moeten worden uitgelegd waarom de partij zendtijd was ontnomen. Nee, die cynicus heeft het maar makkelijk. Van de genomen maatregelen kan immers, misschien wel met *De staat paraat?* als kroongetuige, toch niet echt beweerd worden dat het krachtige wapens tegen extreemrechtse uitingen (kunnen) zijn; zelfs van het aanpakken van de subsidie van dergelijke partijen mag niet al te veel worden verwacht.

Wat dan? Misschien moet even een stapje terug worden gedaan en moet het nemen van maatregelen tegen extreem-rechts voorlopig ondergeschikt worden gemaakt aan het denken over de uiteindelijke fundamentele vraag: moet Nederland een weerbare democratie (a la Duitsland – maar

was daar ook niet iets met concrete uitingen van extreem-rechts?) worden of niet? Van het antwoord op deze vraag, die door Van Donselaar in feite onmiskenbaar beantwoord wordt in de richting van een weerbare democratie, zal afhangen welke mogelijkheden in de bestrijding van extreem-rechts wenselijk zijn, en op welke manier van die mogelijkheden gebruik zou moeten worden gemaakt. Het lijkt me raadzaam eerst te denken en dan pas te doen, ook waar het gaat om het aanpakken van een verschijnsel als rechts-extremisme en racisme.

JOOP VAN HOLSTEYN

is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Leiden

